فصل‌نامه علمی ـ پژوهشی پژوهش‌نامه‌ی تاریخ اسلام
سـال چهارم، شماره سیزدهم، بهار ۱۳۹۳
صفحات ۵۵ – ۷۰

بررسی و نقد مصداق اهل‌بیت در صحاح ستّه[۱]

حمیـد رضـا شجـا عی‌فـر د[۲]

چکیده

باتوجه به فضایل بی‌نظیر اهل‌بیت در قرآن و روایات و وصیت رسول خدا (ص) به امـت درباره اهل‌بیتش (حدیث ثقلین)، تعیین و شناخت مصداق این اصـطلاح، مقدمـه نجـات امت از گم‌راهی‌هاست. تعیین ایـن مصـداق در صـحاح سـته کـه از وثـوق قطعـی نـزد فرقه‌های اهل‌سنت برخوردار است، باتوجه به خود روایات صحاح و بررسی عقلـی آنهـا، برای شناخت حقیقت دور از تعصب سودمند و تأثیرگذار است.

این نوشتار به بررسی این اصطلاح در چهار صـحیح از صـحاح سـته می‌پـردازد کـه در این‌باره احادیثی نقل کرده‌اند. دیدگاه صاحبان صحاح سه بخش تقسیم می‌پذیرد: ۱. پنج تن آل عبا مصداق اهل‌بیتند؛ ۲. همسران پیامبر مصداق اهل‌بیتنـد؛ ۳. منسـوبان پیـامبر (همسر و خویشاوندانش) اهل‌بیـت ایشـانند. پـس از بررسـی ایـن فرض‌هـا، بـا کمـک *المیزان فی تفسیر القرآن*، مشخص شده است که با استناد بـه مـتن قرآن و روایات و دلیل عقلی، می‌توان ثابت کرد کـه اهل‌بیـت در صـحاح پـنج تـن آل عبایَند.

کلیدواژگان

اهل بیت، صحاح سته، آیه تطهیر، حدیث ثقلین.

۱. تاریخ دریافت: ۹۲/۶/۲۹ تاریخ پذیرش:۹۲/۱۱/۱۴

۲. کارشـناس ارشـد دانشـگاه ادیـان و مـذاهب، گـروه مطالعـات تـاریخ تشـیع، قـم، ایـران.
abdolah_fatemi@yahoo.com

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-05]

[DOR: 20.1001.1.22519726.1393.1.13.3.7]

طرح مسئله

اصطلاح اهل‌بیت در متون اسلامی ارزش و قداست ویژه‌ای دارد؛ به‌ویژه در آیه تطهیر و حدیث ثقلین، فضیلت و اهمیت یگانه آنان روشن است، اما پیروان فرق اسلامی برای تعیین مصداق آن با یک‌دیگر اختلاف کرده‌اند. صحاح سته از کتب روایی اهل‌سنت، نزد همه فرق آنان معتمَد است و صحیح‌ترین کتاب پس از قرآن، به شمار می‌رود. ازاین‌رو، اثبات ادعایی اختلافی با استفاده از روایات صحاح (بدون استفاده از کتبی که صحت روایات یا مشرب فکری یا مذهب نویسندگان آنها از دید اهل‌سنت تردیدپذیر است)، اهمیت ویژه‌ای دارد. بیشتر باورهای بنیادی شیعه را با استفاده از این شش کتاب می‌توان اثبات کرد. این نوشتار همه روایات را در این‌باره از صحاح سته بررسیده و تحلیل کرده؛ سپس دیدگاه صاحبان صحاح را با استفاده از دیگر روایات صحاح و تطبیق آنها، ارزیابی کرده و نقد و تحلیلش را درباره آیه تطیر، از علامه طباطبایی در *المیزان* وام کرده است.

بررسی مصادیق اهل‌بیت در صحاح ستّه

محدثان اهل‌سنت صحیح را حدیثی می‌دانند که راویان عادل و ضابط متصل و فاقد شذوذ و علت، در سند آن باشند (نصیری، ۱۳۸۳: ۱۸۰). بنابراین، به کتابی که همهٔ روایات آن را صحیح بدانند، «صحیح» می‌گویند. البته تعریف شیعه درباره حدیث صحیح، با تعریف آنان متفاوت است. این نوشتار به بررسی صحاح اهل‌سنت می‌پردازد و از دیدگاه شیعه در این‌باره می‌پرهیزد (برای آگاهی بیشتر ر.ک: همان، ۱۷۹).

بخاری، مسلم، ابی‌داوود و ترمذی از نویسندگان صحاح سته، به اصطلاح اهل‌بیت و مصداق آن اشاره کرده‌اند. از این‌رو، همین چهار صحیح در این‌باره بررسی شده‌اند. البته نسائی و ابن‌ماجه نیز روایاتی را در زمینهٔ فضایل اهل‌بیت عصمت (ع) آورده‌اند که بر اثر بی‌ارتباط بودنشان با این بحث، آنها نقل نشده‌اند.

الف) دیدگاه بخاری :همسران پیامبر

بخاری در نُه جلد صحیح خود، شش روایت از هشت طریق نقل کرده است که

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.22519726.1393.1.13.3.7]

مصداق واژهٔ اهل‌بیت را در بردارند. همه آنها، زنان پیامبر (ص) را آل محمد(ص) یا اهل‌بیت خوانده‌اند. روایاتی بدین مضمون در این‌باره نقل شده است:

۱. همسران پیامبر (ص) از ابوبکر ارث آن حضرت را خواستند و عایشه با بیان حدیث جعلی «ما ارثی نمی‌گذاریم، آنچه باقی می‌گذاریم صدقه است» آنان را باز گرداند؛ سپس برای قانع کردن آنان گفت: «آل محمد(ص) از اموال او می‌خورند» (بخاری، ۵/ ۱۱۵؛ ۶/ ۱۴۹؛ ۷/ ۸۷، ۱۰۲ و ۱۳۹؛ ۸/ ۱۲۱-۱۲۲)؛ یعنی به آنان ماهانه پرداخت می‌شود و به طلب ارث نیازی نیست. به قرینهٔ ماجرای منقول در روایت، بی‌گمان مقصود عایشه از آل محمد (ص)، همسران آن حضرت است.

۲. انس بن‌مالک روایت می‌کند که رسول خدا (ص) به حجرهٔ عایشه رفت و فرمود: «سلام و رحمت خدا بر شما ای اهل‌بیت»؛ سپس به حجرهٔ هر یک از زنانش رفت و به آنان نیز همین جمله را فرمود (همان، ۶/ ۱۴۹).

۳. از ابوهریره نقل می‌کند که آل محمد (ص) از یک غذا سه روز، سیر نشدند (همان، ۷/، ۸۷).

۴. از عایشه نقل می‌کند که آل محمد (ص) از نان خوب سه روز سیر نشدند (همان، ۱۰۲).

به قرینهٔ روایات قبل یا بعد از این دو روایت، به خوبی می‌توان دریافت که مقصود راوی از «آل‌محمد (ص)»، همسران آن حضرت بوده است.

۵. عایشه در ماجرایی، همسران پیامبر (ص) را اهل‌بیت می‌خواند (همان، ۱۳۹).

۶. یک روایت با سه سلسله سند، از زنان پیامبر (ص) با عنوان آل‌محمد (ص) یاد می‌کند که راوی دو حدیث عایشه و یکی از آنها، ابوهریرة است (همان، ۸/ ۱۲۱-۱۲۲).

ب) دیدگاه مسلم

مسلم در شش روایت از پانزده طریق، مصادیق گوناگونی را برای واژهٔ «اهل‌بیت» آورده که حتی برخی از آنها با برخی دیگر از آنها متعارضَند. چکیده‌ای از این احادیث بدین شرح گزارش می‌شود:

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.22519726.1393.1.13.3.7]

همسران پیامبر

۱. بنابر یک روایت از سه طریق با مضمون‌های مشابه، عایشه به أسود جمله‌ای می‌گوید که در آن همسران رسول خدا (ص)، اهل‌بیت خوانده شده‌اند (مسلم ، ۱۹۷۲: ۳/ ۱۵۷۸، ۴/ ۲۲۸۱).

۲. بنابر روایتی از دو طریق، ابوهریرة از رسول خدا (ص) نقل می‌کند که آن حضرت فرمود: «خدایا! روزی آل محمد (ص) را به اندازهٔ کفاف قرار بده!» (همان، ۴/ ۲۲۸۱). مقصود این روایت به قرینهٔ روایات قبل و بعد آن، همسران آن حضرت است.

۳. بنابر روایتی دیگر از شش طریق، عایشه عنوان آل محمد (ص) را درباره همسران آن حضرت به کار می‌برد (همان، ۲۲۸۱-۲۲۸۲).

مسلم چند مصداق را برای اهل‌بیت می‌آورد. این روایت محتوای مهمی دارد و از این‌رو، چکیده‌ای از آن گزارش می‌شود:

حَصَین بن‌سَبرة به زید بن‌ارقم گفت: ای زید! تو با دیدن رسول خدا (ص) و شنیدن حدیث از او ... به خیر زیادی نائل آمدی از آنچه از آن حضرت شنیدی برای ما حدیث کن ... زید گفت: رسول خدا (ص) میان مکه و مدینه کنار آبی به نام «خُم» برخاست و خطبه‌ای خواند و در آن حمد و ثنای خدا را بر زبان آورد؛ سپس فرمود: من دو چیز گران‌بها نزد شما می‌گذارم: اول آن دو کتاب خداست ... و اهل‌بیتم. خدا را دربارهٔ اهل‌بیتم به یاد شما می‌آورم. خدا را دربارهٔ اهل‌بیتم به یاد شما می‌آورم. خدا را دربارهٔ اهل‌بیتم به یاد شما می‌آورم. حصین به او گفت: اهل‌بیت او چه کسانی‌اند ای زید؟ آیا زنان او از اهل‌بیت او نیستند؟ گفت: زنان او از اهل‌بیت اویَند، اما اهل‌بیت او (در این سفارش و تأکید)، کسانی‌اند که صدقه بر آنان بعد از آن حضرت حرام است. گفت: آنان کیانند؟ گفت: آنان آل‌علی و آل‌عقیل و آل‌جعفر و آل‌عباسند. گفت: آیا صدقه بر همهٔ اینان حرام است؟ گفت: آری (همان، ۴/ ۱۸۷۳).

مسلم بی‌درنگ همین روایت را با سلسله سند دیگری نقل کرده‌است که بخش دوم آن با روایت پیشین ناسازگار می‌نماید؛ زید بن‌ارقم در پاسخ این اینکه آیا زن‌های پیامبر (ص) اهل‌بیت اویَند، چنین می‌گوید:

«به خدا قسم نه (زن‌های پیامبر (ص) اهل‌بیت او نیستند. (او چنین استدلال می‌کند:)

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.22519726.1393.1.13.3.7]

زن مدتی با مرد زندگی می‌کند، سپس مرد او را طلاق می‌دهد و بـه پـدر و قـوم خـود می‌پیوندد. اهل‌بیت او اصل و وابستگان اویند. کسانی که بعد از او صدقه بر آنـان حـرام است» (همان).

اهـل سـنت همـهٔ روایـات صـحاح سـته، بـه‌ویژه روایـات صـحیحین را بـدون اشکال می‌دانند؛ پس با مقایسهٔ این دو روایت با یک‌دیگر باید اعتراف کرد که دسـت‌کم یکی از آن دو، نادرست و دیگری صحیح است؛ زیرا روایت دومی، راوایـت نخسـت را نقض می‌کند.

بی‌گمان، روایت دوم صحیح است؛ زیرا به استناد روایات صحیحین که پایـان فصـل سوم خواهد آمد، صدقه بر زنان پیامبر حلال و بر آل محمد (ص) حرام است.

پـنج تـن آل‌عبـا

۱. عایشه می‌گوید:

> صبح‌گاهی پیامبر (ص) خارج شد (نمی‌گوید کجا رفت و از روایت ترمذی بر می‌آید که به خانهٔ ام‌سلمه رفت) در حـالی کـه عبـای سـیاهی بـر دوش داشت. حسن بن‌علی آمد، او را داخل (عبا) کرد؛ سـپس حسـین آمـد، او را داخل کرد. آن‌گاه فاطمه آمد، او را هم داخل کرد. بعد از آن علی آمـد، او را نیز داخل کرد. آن‌گاه فرمود: «همانا خداوند اراده کرده است پلیدی و گناه را از شما اهل‌بیت دور کند و شما را پاکیزه گرداند، پـاکیزه کردنـی» (احـزاب، ۳۳؛ مسلم، ۱۹۷۲م: ۴/ ۱۸۸۳).

۲. مسـلم هم‌چنـین روایـت دیگـری را در ایـن زمینـه دربـاره فضـیلت علـی (ع) نقل می‌کند:

> معاویه به سعد بن‌مالک (ابی‌وقاص) گفت: چرا ابوتراب را ناسزا نمی‌گویی؟ (پس از گذشت چند سال کار امت بدانجا رسید که دشنام نـدادن بـه بـرادر نبی، جرمی شد نکوهیدنی شد) گفت: به خاطر سه مطلب که از رسول خدا (ص) شنیدم که اگر یکی از آن سه برایم بود، از هر چیـز بـرایم بـاارزش‌تر بود. (او پس از نقل دو روایت از رسول خـدا (ص)، در فضـیلت حضـرت علی (ع)، فضیلت سوم را چنین شرح می‌دهد:) چون این آیه نازل شد: «بگو

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.22519726.1393.1.13.3.7]

بایید ما پسرانمان را بخوانیم و شما پسرانتان را...» (مائده، ۶۱)، رسول خدا (ص) علی و فاطمه و حسن و حسین (ع) را فراخواند و گفت: خدایا اینان اهل منَند (مسلم، ۱۹۷۲م: ۴/ ۱۸۷۱).

ج) دیدگاه ابی‌داوود

ابی‌داوود تنها یک روایت درباره فضایل حضرت زهرا (س) آورده که به واژهٔ اهل‌بیت اشاره کرده است. چکیده این روایت چنین گزارش می‌شود:

> فاطمه همیشه آخرین کسی بود که پیامبر (ص) هنگام بیرون رفتن از مدینه به خانه‌اش می‌رفت و اولین کسی بود که آن حضرت پس از بازگشت از جنگ، به دیدارش می‌شتافت. رسول خدا (ص) از یکی از جنگ‌ها برگشت. حضرت زهرا [س] پرده‌ای بر سردر منزل آویزان کرده بود و دو گردن‌بند زینتی از نقره بر گردن حسنین [ع] آویخته بود. پیامبر (ص) بر در خانه آمد، اما داخل نشد. حضرت زهرا [س] گمان کردند علت عدم دخول آن حضرت پرده و گردن‌بند است. به همین علت پرده را برداشتند، گردن‌بندها را باز کردند و آنها را به حسنین [ع] دادند. آن دو پیش رسول خدا (ص) رفتند. حضرت به ثوبان (غلام خود) فرمودند: اینها را به فلان خانواده بده (زیرا) اینان اهل‌بیت منَند و من خوش ندارم که لذت‌هایشان را در دنیا به کار گیرند... (ابوداوود، ۴/ ۸۷).

چنان‌که از ظاهر روایت به دست می‌آید، راوی در مقام تعریف اهل‌بیت نیست و از این‌رو، نمی‌توان گفت از دیدگاه مؤلف یا حتی از دیدگاه راوی، اهل‌بیت تنها فاطمه و حسنین (ع)اند، بلکه تنها می‌توان گفت این سه وجود گران‌مایه، از اهل‌بیتند نه اینکه اهل‌بیت، آنهایَند. شاید بتوان گفت پیامبر به خانهٔ دخترشان اشاره کردند و علی (ع) از افراد آن خانه است و این روایت او را مصداق اهل‌بیت می‌داند.

د) دیدگاه ترمذی

ترمذی از ارباب صحاح، واضح‌ترین روایات را در زمینهٔ مصداق اهل‌بیت آورده است که چکیده از آنها گزارش می‌شود:

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.22519726.1393.1.13.3.7]

انحصار اهل‌بیت در پنج تن آل‌عبا

۱. زمانی که آیهٔ تطهیر در خانهٔ ام‌سلمه نازل شد، رسول خدا (ص) فاطمه و حسن و حسین و علی [ع] را در عبایی پوشاند [و] فرمود: خدایا اینان اهل‌بیت منند؛ پس پلیدی را از آنان دور کن و آنها را پاکیزه گردان. ام‌سلمه گفت آیا من نیز با ایشانم؟ حضرت فرمود: تو بر جای خود باشد و تو بر خیری (ترمذی، ۵/ ۳۲۸).

ترمذی در جای دیگری، بدون اشاره به نزول آیهٔ تطهیر، همین مضمون را نقل می‌کند و آن را از آنچه در این باب ذکر شد، اَحسن می‌داند (همان، ۵، ۶۲۱ و ۶۵۶-۶۵۷). به هر روی، این روایت به خوبی ثابت می‌کند که «اهل‌بیت» در آن پنج وجود مقدس منحصر است و همسران پیامبر (ص) را در برنمی‌گیرد؛ زیرا هنگامی که ام‌سلمه پرسید: «آیا من نیز با ایشانم؟»، حضرت به ایشان منفی پاسخ دادند و گفتند به تلویح گفتند هیچ کس شایستگی ندارد که در فضیلت تطهیر و بلکه دیگر فضایل، با آنان شریک شود.

تعریف اهل‌بیت

۱. زمانی که خداوند آیهٔ مباهله را نازل فرمود، رسول خدا (ص) علی و فاطمه و حسن و حسین [ع] را فراخواندند و فرمودند: خداوندا! اینان اهل منَند (همان، ۵، ۲۱۰ و ۵۹۶).

۲. رسول خدا (ص) تا شش ماه هنگامی که برای نماز صبح از خانه خارج می‌شد، از در خانهٔ فاطمه [س] می‌گذشت و می‌فرمود: نماز ای اهل‌بیت! «همانا خداوند فقط می‌خواهد پلیدی و گناه را از شما اهل‌بیت دور کند و کاملاً شما را پاک سازد» (احزاب، ۳۳؛ ترمذی، همان، ۵/ ۳۲۸).

این دو روایت به خوبی بر این دلالت می‌کند که حضرت رسول (ص) در هر زمینه‌ای، «اهل‌بیت» خود را به مردم می‌شناساند. هنگام نزول آیهٔ مباهله، با اینکه خداوند لفظ اهل‌بیت را به کار نبرد، اما از این روی که به فرمان خداوند مباهله می‌بایست با آن پنج وجود مقدس صورت می‌پذیرفت، زمینه‌ای فراهم آمد تا آن حضرت بار دیگر اهل‌بیت خود را به مردم بشناساند.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.22519726.1393.1.13.3.7]

بنابر روایت دوم، اینکه رسول خدا (ص) آیه تطهیر برای اهل خانه فاطمه (س) خواند و به‌ویژه تکرار هر روز این عمل تا شش ماه، بر اهمیت این تعیین مصداق دلالت می‌کند؛ کاری که حضرت حتی یک‌بار دربارهٔ همسرانش بدان دست نزد. گمان می‌رود رسول خدا (ص) در آن زمان بلند، هر روز اهل‌بیت را خود را به مردم شناسانده باشد تا هر گاه لفظ اهل‌بیت به گوش مردم برسد، آن پنج وجود مقدس در ذهن آنان بنشینند و بعدها مجالی برای جاعلان حدیث نماند تا این اصطلاح را درباره دیگری به کار برَند.

اهل‌بیت و حدیث ثقلین

۱. زید بن‌ارقم می‌گوید: رسول خدا (ص) فرمود: همانا من در میان شما چیزی باقی می‌گذارم که اگر به آن چنگ بزنید، بعد از من تا ابد گمراه نمی‌شوید. یکی از آن دو از دیگری بزرگ‌تر است: [اول] کتاب خدا؛ ریسمانی که از آن به زمین کشیده شده و [دوم] عترتم، اهل‌بیتم و هرگز این دو از هم جدا نمی‌شوند تا در حوض (کوثر) بر من وارد شوند. پس بنگرید که با آن دو بعد از من چه خواهید کرد (همان، ۵/ ۶۲۱).

۲. جابر بن‌عبدالله می‌گوید: از رسول خدا (ص) در ایام حج، روز عرفه (که همه حجاج در آن روز در عرفاتَند)، در حالی که بر ناقه‌اش ـ قصواء ـ (نام شتر آن حضرت) نشسته بود و (برای مردم) خطبه می‌خواند، شنیدم که می‌فرمود: ای مردم! همانا من چیزی در میان شما باقی گذاشتم که اگر آن را بگیرید تا ابد گمراه نمی‌شوید: کتاب خدا و عترتم، اهل‌بیتم (همان، ۵/ ۶۲۲).

این دو روایت به مصداق اهل‌بیت اشاره نکرده‌اند، اما به دلایل زیر به مصداق راهنمایی می‌کنند:

۱. رسول خدا (ص) در مقام سفارش و وصیت به امت خودشانند، اما توضیحی دربارهٔ مصداق واژهٔ «اهل‌بیت» به مردم عرضه نکرده‌اند و کسی از مردم از پیامبر نپرسیه است که مصداق اهل بیت او چه کسانی‌اند. پس (برکنار از کیسی مصداق اهل‌بیت) مصداق آن نزد مردم آن زمان شناخته بوده است.

۲. این همه سفارش و تأکید درباره کسانی است که خداوند آنان را از پلیدی‌ها

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.22519726.1393.1.13.3.7]

زدوده است. آنان باید از هر خطا و لغزشی مصون باشند؛ زیرا رسول خدا (ص) آنان را هم‌سنگ قرآن دانست و فرمود: این دو از یک‌دیگر جدا نیستند. بنابراین، چنان‌که قرآن از هر خطائی مصون است، اهل‌بیت نیز باید کسانی مصون و محفوظ از لغزش باشند و این همان معنای عصمت است که خدای ـ تبارک و تعالی ـ در آیهٔ تطهیر به آنان عطا کرده است.

۳. تنها پنج تن آل عبا از مصادیق اهل‌بیتی یاد شده در صحاحَند که از هر خطایی برکنارند؛ زیرا آیات فراوانی از قرآن به معصوم نبودن همسران پیامبر اشاره کرده‌اند:

۱-۳. آیه ۲۸ سوره احزاب: «به همسرانت بگو اگر زندگی دنیا و زینت‌های آن را می‌خواهید، بیایید تا مالی که از آن بهره برید به شما بدهم و شما را طلاق گویم طلاقی نیکو».

۲-۳. آیه ۲۹ سوره احزاب که خداوند در آن همسران رسول خدا را به نیکوکار و نانیکوکار تقسیم کرده است.

۳-۳. آیه ۳۰ و ۳۱ سوره احزاب که خداوند در آن به همسران می‌گوید گناه آشکار شما عذابش دو چندان است و اعمال صالح شما نیز پاداش دو برابر دارد.

دو آیه اخیر بر این دلالت می‌کند که خطا در کار همسران پیامبر (ص) نه تنها محتمَل بود که که گناه بزرگ و آشکارا در رفتار آنان دیده شد.

۴-۳. آیات نخستین سوره تحریم به‌ویژه آیه چهارم این سوره که به گناه دو تن از همسران پیامبر و لزوم توبه آنان اشاره می‌کنند.

نقد نظریه صحاح ستّه

علامه طباطبایی (ره) در تفسیر آیهٔ تطهیر بحث کمابیش جامعی درباره مصداق اهل‌بیت آورده است که جامعیتش محقق را از مراجعه به دیگر تفاسیر بی‌نیاز می‌کند. چکیده‌ای از این بحث در قالب بخش‌های زیر در پاسخی دیدگاه‌های مخالف در این‌باره عرضه می‌شود:

«کلمهٔ انّما انحصار خدا را می‌رساند در دو چیز: یکی انحصار ارادهٔ خدا در دور کردن پلیدی از اهل‌بیت و دوم انحصار این عصمت فقط در اهل‌بیت».

علامه (ره) پس از بیان این نکتهٔ بلاغی، به نقل اقوال گوناگون در زمینهٔ

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.22519726.1393.1.13.3.7]

مصداق اهل‌بیت می‌پردازد و همهٔ دیدگاه را (جز دیدگاه درست) با دلیل رد می‌کند و به این شیوه، دیدگاه درست را ثابت می‌کند؛ یعنی برای رسیدن به مطلوب از برهان خُلف بهره می‌گیرد:

به طور مسلم فقط زنان آن جناب اهل‌بیت او نیستند؛ زیرا هیچ گاه صحیح نیست که ضمیر مردان را به زنان ارجاع داد:

۱. یا باید گفت مخاطب آیه همسران پیامبر (ص) و دیگران هستند. همچنان که برخی گفته‌اند:

مراد اهل «بیت الحرام» هستند؛

مراد اهل مسجد رسول خدا (ص) هستند؛

مراد همهٔ آن کسانی که در عرف جزو خاندان آن جناب به شمار می‌روند؛ چه همسرانش و چه خویشاوندان و نزدیکانش؛ یعنی آل‌عباس و آل‌عقیل و آل‌جعفر و آل‌علی.

و شاید گفته شود مراد رسول خدا (ص) و همسران آن جناب است.

۲. یا اینکه مخاطب آن طور که بعضی دیگر گفته‌اند، غیر از همسران آن جناب هستند و خطاب «عنکم = از شما» متوجه اقربای رسول خدا (ص) شامل آل‌عباس، آل‌علی، آل‌عقیل و آل‌جعفر است.

بنابر هر دو تقدیر اگر مراد از بردن رجس و تطهیر اهل‌بیت همان تقوای دینی و اجتناب از نواهی و امتثال اوامر باشد (ارادهٔ تشریعیه)، آیهٔ شریفه در حد آیه «خداوند نمی‌خواهد برای شما مشکلی ایجاد کند؛ بلکه می‌خواهد شما را پاک سازد...» (مائده، ۶) می‌باشد که این معنا با اختصاص آیه به اهل‌بیت، منافات دارد؛ زیرا خداوند این‌گونه تطهیر را برای همهٔ مسلمین می‌خواهد و اگر مراد از تطهیر تشدید در تکالیف و در برابر آن مزد دو چندان برای این است که می‌خواهیم تطهیرتان کنیم؛ یعنی خطاب اول مخصوص زنان و خطاب دوم متوجه عموم باشد، این نیز ناصحیح است؛ زیرا معنا ندارد که خداوند بفرماید: اگر به شما همسران رسول خدا (ص) تکالیف دشوارتری کردیم برای این است که خواستیم پلیدی را از همه دور کنیم. حال اگر گفته شود تطهیر در این معنا (ارادهٔ تشریعیه) متوجه همسران آن حضرت و خود آن حضرت است، چون تکلیف آن جناب نیز مانند

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.22519726.1393.1.13.3.7]

همسرانش شدید است، در پاسخ گوییم: نباید همسران آن جناب را با خـود آن حضرت مقایسه کرد؛ زیرا ایشان مؤید به داشتن عصمت خدایی است به همین دلیل هیچ یک از مفسرین چنین احتمالی نداده‌اند.

اگر ارادهٔ تطهیـر در آیـه را اردهٔ مطلقـه (همـان ارادهٔ تکوینیـه اسـت. یعنـی اراده‌ای که بدون قید و شرط تعلق می‌گیرد. برخلاف ارادهٔ تشـریعیه کـه در صورت اجرای قید و شرط، اراده تعلق می‌گیـرد) بـدانیم، در ایـن صـورت معنای آیه منافی با آن شـرطی اسـت کـه کراهـت همسـران پیـامبران (ص) مشروط به آن شد و آن عبارت اسـت از «تقـوی» (ابتـدای آیـهٔ ۳۲ احـزاب خداوند می‌فرماید: «ای همسران نبی شـما همچـون یکـی از زنـان معمـولی نیستید اگر تقوا پیشه کنید).

بنابراین، روایاتی که در شأن نزول آیه وارد شده‌اند، تأییـد می‌کننـد کـه آیـهٔ شـریفه درباره رسول خدا (ص) و علی و فاطمه و حسن و حسین (ع) نازل شد و کسی با آنان در این ویژگی شریک نیست. این روایات از هفتاد طریق نقل شده‌اند. اهل‌سنت کمابیش از چهل طریق و شیعه از بیش از سی طریق، آن را نقل کرده‌انـد. اگـر گفتـه شـود ایـن روایات همسران رسول خدا (ص) را نیز در برمی‌گیرند؛ زیرا آیه در سیاق خطـاب بـه آنان قرار دارد، پاسخ این است که بسیاری از این روایات تصریح می‌کنند آیـه همسـران آن حضـرت را در برنمی‌گیـرد و اگـر کسـی بگویـد آن روایـات را بـر اثـر مخالفـت صریحشان با قرآن باید کنار گذاشت؛ زیرا آیه، دنباله آیاتی آمده است که مخاطب همـه آنها همسران رسول خدا (ص)ند، پرسش این است که آیه به آن آیات متصل است یـا نه؟ این روایات انکار می‌کنند که که آیه دنباله آیات درباره همسران رسـول خـدا (ص) است و حتی یک تن از مفسران چنین نگفته است و حتی یک روایت هم نمی‌گوید کـه این آیه متصل به آیات درباره همسران پیامبر است. بنابراین، مقصود از «اهل البیـت» در عرف قرآن، رسول خدا (ص)، علی و فاطمه و حسنین (ع) خواهد بـود و دربـاره هـیچ کس دیگری حتی نزدیکان پیامبر، به کار نمی‌رود.

البته این معنایی است که قرآن کریم لفظ مذکور را تنهـا در معنـای آن بـه کـار بـرده وگرنه، در عرف عام این کلمهٔ درباره خویشاوندان نیز به کـار مـی‌رود (طباطبـایی، ۱۶/

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.22519726.1393.1.13.3.7]

.(۴۶۲-۴۶۷

علامه شبهۀ دیگری را نیز در این‌باره منتفی دانسته است:

> ممکن است گفته شود خطاب آیه مخصوص همسران رسول خدا(ص) باشد و ضمیر مذکر در «عنکم» به لفظ اهل برگردد؛ همان‌گونه که قرطبی در تفسیر خود بیان کرده است (دیدگاه او در بخش دوم از همین فصل آمد). در پاسخ گوییم: اگر آیه مخصوص همسران رسول خدا (ص)باشد، ارادۀ خداوند در این آیه یا تشریعیه است و یا تکوینیه؟ اگر ارادۀ خداوند تشریعیه باشد و حصر در آیه نیز به اهل‌بیت مربوط نشود، یکی کلمۀ «انّما»، فقط ارادۀ خداوند را حصر کند، معنای آیه چنین می‌شود: «... نماز را بر پا دارید و زکات بپردازید و از خدا و رسولش پیروی کنید. همانا فقط ارادۀ خداوند (از چنین فرمان‌ها) این است که هرگونه پلیدی را از شما دور کند و شما را کاملاً پاک گرداند» (احزاب، ۳۲). در این صورت این آیه دیگر فضیلتی برای همسران پیامبر (ص) نخواهد بود، در حالی که علمای اهل‌سنت روایات مربوط به نزول آیۀ تطهیر را در باب فضایل اهل‌بیت آورده‌اند و این استثنا ندارد؛ یعنی همۀ کسانی که این روایات را نقل کرده‌اند، اذعان دارند که این آیه برای اهل‌بیت فضیلت است. پس مشخص می‌شود ارادۀ خداوند رد این آیه تکوینیه است. از آنجا که پاسخ فرض تکوینی بودن ارادۀ خداوند دربارۀ همسران رسول خدا (ص) را علامه (ره) بیان فرموده‌اند، از نقل مجدد آن خودداری می‌کنیم.

تفاوت همسران پیامبر (ص) با اهل‌بیت

ارادۀ خداوند در آیۀ تطهیر تکوینیه است و ثابت شد که همسران پیامبر (ص) مخاطب آیۀ تطهیر نیستند. برای تکمیل بحث، روایاتی از صحاح سته نقل می‌شود که بر پایه آنها ثابت می‌شود همسران رسول خدا (ص) اهل‌بیت نبوده‌اند:

حرمت صدقه بر آل محمد (ص) و حلیت آن بر همسران پیامبر (ص)

بخاری و مسلم در چند روایت بدین نکته اذعان کرده‌اند که صدقه بر آل‌محمد (ص) حرام و بر همسران رسول خدا (ص) حلال بوده است:

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.22519726.1393.1.13.3.7]

حسن و حسین (رضی الله عنهما) با خرمایی (که صدقه بود) بازی می‌کردند. یکی از آن دو خرمایی برداشت و در دهانش گذاشت. رسول خدا (ص) نگاهی به او انداختند و خرما را از دهانش خارج کرده، فرمود: آیا نمی‌دانی که آل‌محمد (ص) صدقه نمی‌خورند؟ (همان، ۲/ ۱۵۶. مضمون این روایت با عباراتی متفاوت در صفحه ۱۵۷ نیز آمده است. نیز ۴/ ۹۵ و مسلم، همان، ۲/ ۷۵۱).

باری، روایاتی بر حلیت صدقه بر همسران رسول خدا (ص) دلالت می‌کنند:

ابوهریرة می‌گوید: رسول خدا (ص) فرمود: من به سوی اهلم بازگشتم، خرمایی دیدم که در خانه‌ام، افتاده بود. آن را برداشتم که بخورم، ترسیدم که صدقه باشد، پس آن را انداختم (مسلم، همان، ۲/ ۷۵۱).

با توجه به پیشینه ابوهریره در جعل روایاتی درباره اهل‌بیت بودن همسران رسول خدا (ص)، این روایت نیز نخست می‌کوشد همسران او را اهل آن حضرت بخواند (من به سوی اهلم بازگشتم)، اما در این کوشش ناکام مانده است؛ زیرا اشاره می‌کند شاید غذایی که همسران آن حضرت در خانهٔ ایشان از آن استفاده می‌کردند، صدقه بوده باشد و از این‌رو، رسول خدا (ص) که از اهل‌بیت بودند و صدقه بر ایشان حرام بود، آن را نخوردند.

رسول خدا (ص) وارد خانه‌اش شد در حالی که دیگی سنگی از غذا روی آتش بود برای حضرتش نان و خورشتی ـ غیر از غذای روی آتش ـ آوردند. حضرت فرمود: چه شد دیگ غذا را نیاوردید؟ گفتند: آن گوشتی است که برای بریرة (کنیز عایشه) صدقه آورده‌اند؛ در حالی که تو صدقه نمی‌خوری، حضرت فرمود: این گوشت برای بریرة صدقه است، ولی برای ما هدیه است (مسلم ، ۲/ ۱۱۴۴).

بر پایه این روایت، بریرة گوشتی را که برایش صدقه آورده بودند، برای منزل رسول خدا (ص) هدیه می‌برد و همسران آن حضرت، با آن گوشت غذایی برای خود پختند، اما گمان کردند که این گوشت برای خودشان نیز صدقه است. پس صدقه بر همسران آن حضرت حلال و بر رسول خدا (ص) حرام بوده است.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.22519726.1393.1.13.3.7]

ناشایستگی برای این فضیلت

ارادهٔ خداوند در آیهٔ تطهیر تکوینیه است و از این‌رو، فضیلتی بزرگ برای اهل‌بیت به شمار می‌رود؛ فضیلتی که هیچ کس جز پنج تن آل‌عبا درباره‌اش شایستگی ندارند. از دید بخاری و مسلم، زنان پیامبر (ص) اهل‌بیت آن حضرتَند، اما برای رد این ادعا به روایات صاحبان صحاح سته دربارهٔ برخی از رذایل اخلاقی همسران آن بزرگوار اشاره می‌شود:

> رسول خدا (ص) از زنانش کناره‌گیری کرد در حالی که به خاطر شدت غضبش بر آنان، می‌گفت: یک ماه بر آنان داخل نمی‌شوم. وقتی بیست و نه روز گذشت، وارد بر عایشه شد، عایشه به او گفت: تو قسم خوردی که یک ماه بر ما وارد نشوی، ولی من دقیقاً شمردم امروز روز ۲۹ است. حضرت فرمود: این ماه بیست و نه روزه بود (بخاری، ۳/ ۱۷۶).

مضمون این روایت را چهار تن از ارباب صحاح نقل کرده‌اند: همان، ۳/ ۳۵؛ مسلم، ۲/ ۷۶۴-۷۶۳؛ نسائی، ۱۹۹۵م: ۴/ ۱۳۹؛ ابن‌ماجه، ۱/ ۶۶۴).

> به عایشه خبر رسید که رسول خدا (ص) مدتی نزد زینب بنت جَحش (از همسران آن حضرت) ماند و در آن‌جا شربت عسل خورد. عایشه گفت: من و حفصه دست به یکی کردیم که اگر رسول خدا (ص) نزد هر کدام از ما آمد به او بگوییم: بوی مغافیر (بنابر توضیح پانوشت مسلم، مغافیر گیاهی با برگ‌های پهن و ... بدبوست)، از تو به مشامَم می‌رسد. آیا مغافیر خورده‌ای؟ آن حضرت نزدِ یکی از آن دو رفت و او نیز به ایشان همان را گفت. حضرت فرمود: نزد زینب بنت جحش شربت عسل خوردم و دیگر این کار را نمی‌کنم؛ سپس این آیه نازل شد: «چرا آنچه را که خداوند برایت حلال کرده بر خود حرام می‌کنی؟» (تحریم، ۱؛ مسلم، ۲/ ۱۱۰۰).

این روایت نیز به صراحت می‌گوید عایشه و حفصه به چند گناه بزرگ آلوده شدند:

۱. حسدورزی درباره زینب بنت جحش که هوویشان بود؛

۲. توطئه درباره پیامبر (ص) و تصمیم گرفتن درباره آزار رساندن به آن حضرت؛

۳. دروغ‌گویی.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.22519726.1393.1.13.3.7]

روایات درباره ناشایستگی همسران رسول خدا (ص) برای کاربرد اصطلاح اهل‌بیت درباره‌شان فراوان است که شماری از آنها گزارش شد.

نتیجه

از دید بخاری، همسران رسول خدا (ص) اهل‌بیت آن حضرتَند، اما این دیدگاه به دو دلیل پذیرفتنی نیست:

۱. به استناد روایات *صحیح بخاری*، صدقه بر آل محمد (ص) حرام و بر همسران آن حضرت حلال بوده است.

۲. ارادهٔ خداوند در آیهٔ تطهیر تکوینیه است و این آیه فضیلت بزرگی برای «اهل‌بیت» به شمار می‌رود، اما به استناد روایات *صحیح بخاری* و دیگر صحاح سته، همسران پیامبر (ص) برای چنین فضیلت شایستگی نداشتند؛ پس اهل‌بیت نیز نبودند.

روایات مسلم در این‌باره کمی با یک‌دیگر متناقضند، اما دیدگاه او را چنین می‌توان صورت‌بندی کرد: که همهٔ منسوبان به پیامبر (همسر و خویشاوندان)، اهل‌بیت آن حضرت شمرده می‌شدند. این دیدگاه نیز پذیرفتنی نیست؛ زیرا ثابت شد که همسران رسول خدا (ص) مصداق اهل‌بیت نیستند. خویشاوندان آن حضرت نیز به‌رغم اهل‌بیت بودنشان در اصطلاح عام، بنابر اصطلاح مردم آن زمان اهل‌بیت نبودند؛ زیرا واژهٔ «اهل‌بیت» در آن روزگار درباره پنج تن آل‌عبا، عَلَم شده بود. به استناد روایت زید بن‌ارقم رسول خدا (ص) در غدیر خم (پس از حجة الوداع) هنگام وصیت و سفارش به امت خود، لفظ اهل‌بیت را بدون هیچ توضیحی دربارهٔ مصداق آن به کار برد؛ پس مصداق اهل‌بیت نزد مردم روشن بوده است. افزون بر اینکه همهٔ خویشاوندان آن حضرت، شایستهٔ این همه سفارش و تأکید نبوده‌اند. برای نمونه، آل‌عباس نیز از خویشان آن حضرت به شمار می‌رفتند که پس از قدرت یافتنشان، همچون بنی‌امیه با آل‌علی رفتار کردند. تاریخ گواهی می‌دهد که زندان‌های بنی‌عباس از فرزندان امیرالمؤمنین (ع) پُر بود. بی‌گمان رسول خدا (ص) در آخرین روزهای حیات پربرکت خود، درباره چنین کسانی به مردم سفارش نکرد. بنابراین، اهل‌بیت آن حضرت کسانی‌اند که بنابر روایات مسلم (روایت پنجم و ششم ذیل دیدگاه مسلم)، رسول خدا

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.22519726.1393.1.13.3.7]

(ص) خود، آنان را به مردم شناساند. دیدگاه ابی‌داوود در این‌باره روشن نیست، اما او روایات مخالف را در این زمینه نیاورده است و از این‌رو، می‌توان گفت که با دیدگاه درست (حق) موافق است. دیدگاه ترمذی نیز با دیدگاه شیعه در این‌باره هم‌سوست؛ زیرا به روایات مخالف اشاره نکرده است. دیدگاه صاحبان صحاح سته درباره اهل‌بیت متفاوت و گاهی متضاد است، اما با استفاده از روایات موجود در همان صحاح، می‌توان قول حق را ثابت کرد.

کتاب‌نامه

- ابوحسین، مسلم بن‌حجاج نیشابوری (۱۹۷۲ م)، *صحیح مسلم*، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- ابوداوود سلیمان بن‌اشعث سجستانی (بی‌تا)، *سنن ابی‌داوود*، بیروت، دارالفکر.
- ابوعیسی محمد بن‌عیسی بن‌سوره (بی‌تا)، *سنن ترمذی*، بیروت، دارالفکر.
- ابی‌الفداء اسماعیل بن‌کثیر قرشی (۱۴۲۰ ق)، *تفسیر القرآن العظیم*، چاپ دوم، ریاض، دار طیبه للنشر و التوزیع.
- بخاری، محمد بن‌اسماعیل (بی‌تا)، *صحیح بخاری*، دار الجیل بیروت.
- طباطبایی، محمدحسین (بی‌تا)، *ترجمهٔ تفسیر المیزان*، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزهٔ علمیه قم.
- فراهیدی، خلیل بن‌احمد (۱۴۱۴ ق)، *ترتیب العین*، قم، مؤسسة النشر الاسلامی التابعة لجماعة المدرسین.
- معین، محمد (۱۳۶۰)، *فرهنگ فارسی*، چاپ چهارم، تهران، مؤسسهٔ انتشارات امیرکبیر.
- نصیری، علی (۱۳۸۳)، *آشنایی با علوم حدیث*، قم، انتشارات مرکز مدیریت حوزهٔ علمیه قم.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.22519726.1393.1.13.3.7]